

Bartók Béla csillagai

Néhány közgyűlésünkön és a Meteor egyes számaiban már találkozhattak az érdeklődők olyan előadásokkal vagy cikkekkel, amelyek nagyjaink (pl. Jókai Mór, Vajda János) csillagászati tevékenységéről, megfigyeléseiről, a csillagászatnak az életműben föllelhető hatásával foglalkoznak. Ez a cikk is ehhez az áramlathoz akar csatlakozni, mégpedig Bartók — nem egészen köztudottan igen mély és alapos — csillagászati tevékenységének bemutatásával.

„Kedvelte és jól ismerte a csillagokat” — írja ifj. Bartók Béla apjáról szóló visszaemlékezéseiben. A zeneszerző csillagászati ismeretei mesze túlmutattak a köznapi érdeklődésen, sőt, még ismeretterjesztő munkát is végzett.

A neves filmesztéta, költő, a Kékszakállú és a Fából faragott királyfi szövegkönyvének írója, Balázs Béla 1910-ben, a svájci Alpokban tett közös útjuk alatt írta be naplójába a következő sorokat:

„(Bartók) Megtanított a csillagok és csillagképek nevére. Amiért roppant hálás vagyok neki. — Nehezebb lehet, mondom neki, térképről tanulni. Te hogy tanultad? — Ó, az borzasztó volt. Egész éjszaka ülni kellett egy lámpa és egy gyertya mellett odakint, és a szél mindig elfújta — mondta panaszkodva, mintha valami ráparancsolt kényszerűség miatt panaszkodna.” Szinte ugyanezekkel a szavakkal emlékszik vissza az első feleség, Ziegler Márta is közös ismerkedésükre a csillagok éggel.

A fönt említett csillagtérkép az életrajzban 1899-ben tűnik föl először. Ekkor kezdődtek az akadémiai tanulmányok. A csillagtérképet az első pesti utazás poggyászában ott találjuk, mint „létfontosságú” tárgyat.

Budapesten végre elsajátíthatta a kor csillagászatához kötődő elméleti ismeretek legjavát. Erre vonatkozólag a levelezésből a Geyer Stefihez 1907. szeptember 6-án és 11-én írt levelek nyújtanak információt. (Ki gondolná, hogy ezek a mélyen filozofáló, Istenről, Nietschéről, ateizmusról szóló fejtegetések — szerelmes levelek?)

„Később nagy hatást gyakoroltak rám asztronómiai tanulmányaim. (...) Azt mondjuk: ime itt van egy rendezett világ; lehetetlen, hogy magától keletkezett volna, mert semmi sem keletkezik magától, annálkevésbé egy ilyen csudásan harmonikus berendezés — tehát! egy ilyen meg amolyan lény alkotta — s következik mindjárt a meghatározások egész sora, hogy milyen is az a lény. Ismét képtelen összeharagja a fogalmaknak. (...)

De a világ létezéséből annak eredetéről ilyen tételeket fölállítani nagy hiba. Mert a világ térben is, időben is végtelen. A végtelenséggel pedig véges lény nem fog megküzdenni sohasem. Elhatoltunk az égbolton 130 csillagényi távolságra, s meg tudjuk állapítani az ott lévő csillagok vegyi összetételét, vagy esetleges mozgását. De mi ez a távolság a végtelenhez képest?! A mit pedig sehogyan sem ismerünk, annak létokáról még csak hipotézisekben sem tárgyalhatunk. (...)

Ép így a természettudósok a fény, elektromosság, hő villámgyors terjedésére éppenséggel nem tudnak semmi magyarázatot adni, tehát föltételezték, hogy a világűr tele van egyfajta anyaggal — a mint nevezik, az éterrel — s ez vezeti a fény stb. sugarakat. A 2 utóbbi elmélet között csak az

a különbség, hogy a természettudósok ezt a fényhipotézist nem állítják oda bizonyított igazság gyanánt. Ez afféle tudományos mese. (...)

Földünk élete valamikor megkezdődött, tehát valamikor be is fejeződik. Már számítgatják asztronómusaink, hogy mikor fog bekövetkezni ez a számunkra mindenesetre elég gyászos évezred. Állítgatnak is föl vígan hipotéziseket a pusztulás okairól... Hanem a mód mellékes, a fő a biztos tudat, hogy ez be fog következni. Ehez életkedv, azaz erős érdeklődés kell a létező Mindenség iránt. Lelkesedni azért kell a Szentháromságért, a melyről levelében oly szépen ír. Ha én keresztet vetnék, azt mondanám a Természetnek, a Művészetnek, a Tudománynak nevében (...)

Gondolkozzék a végtelenről, borzongjon meg tőle, s hajtson fejet előtte." A két, összesen 21 oldalas levél ennyi csillagászzal (is) kapcsolatos gondolatot tartalmaz. Kigyűjtve töménynek hat, de az eredeti levelekben, a filozófiai, művészettörténeti, vallási érvek mellett arányosan, áttekinthetően van elrendezve.

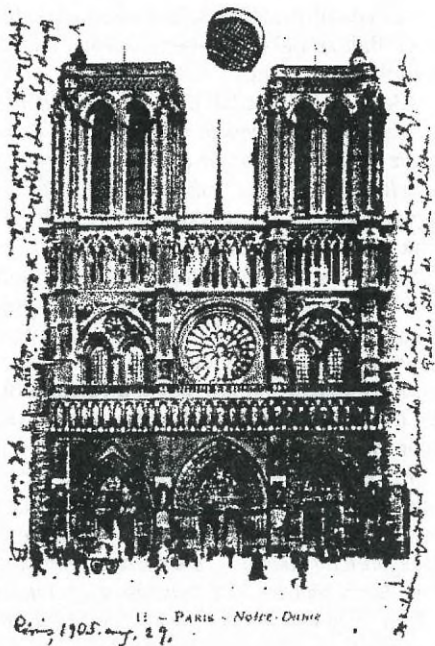
E két levél olvasgatása közben esetleg megmosolyogjuk a 130 fényéves határt — de ne felejtjük el: az Univerzum valóságos méreteinek fölismeréséig (az M31 távolsága; Hubble-törvény) még majd' 20 évnél kell eltelnie. Az éterhipotézissel kapcsolatban eszünkbe jutnak a kvantummechanika kialakulásához vezető út buktatói is. Talán nem haszontalan megjegyeznünk, hogy e két tudományterület szempontjából oly' fontos 1926-os esztendő lesz Bartók „zongorás” éve, az új (barokk ihletésű) stílus kialakulása (Szabadban, Szonáta, a zongoraversenyek), amely már az utolsó állomás a késői művek végletes egyszerűségéig.

A tanulás korszakához tartozik az 1905-ös párizsi utazás is, ahol a Rubinstein verseny megnyerésével akart pénzt szerezni első népdalgyűjtő útjához. Ekkor látta az 1905. augusztus 30-án bekövetkező napfogyatkozást. A 104,7% nagyságú fogyatkozás a teljességének sávja Kasztflián és Mallorcán keresztül húzódott. Párizsban a fogyatkozás 82%-os volt, ami 13:09:20 UT-kor következett be. (A fogyatkozás a Leoban volt; Észak-Portugáliából egészen hasonló körülmények közt látszott, mint tavaly Magyarországról.)

Bartók a fogyatkozás előtti napon írt képeslapot hugának Szilad pusztára (Békés megye). A lap a Notre Dame székesegyházat mutatja, fölé kézzel rajzolva a fogyatkozás várható látványa. A hátoldalon csak a címzés, az előlapon a következő szöveggel:

„Itt küldöm vigasztalóul Quasimodo lakását. Kerestem a téren az erkélyt, melyen P[h]oebus állt, de nem találtam.

Holnap fog a nap fogyatkozni! Itt Párisban is eléggé fogyatkozik, fent jelzett arányban. Sok üdv. B. Páris, 1905. aug. 29.”

Képeslap a párizsi fogyatásról

Mivel a lap két ellentétes oldalára vannak írva, a két bekezdést esetleg fordított sorrendben kell olvasni. Vigasztalásra mindenesetre szükség volt; Békés megyében a fogyatkozás nagysága nem érte el a 67%-ot.

A későbbi levelekben nem találunk közvetlenül „csillagos” utalást. Annál gyakrabban olvashatjuk, hogy Bartók hideg éjszakákra, esős időre panaszkodik, vagy néha örül a meleg nyári estéknek, ahol akár éjfélig is kinn lehet az ember, minden fáradság nélkül. Biskrai (Algéria) és Törökországi gyűjtőútjain járt a legdélebben; a Tüsaya hegyén alkonyatban fényképezte le magát, azután ott maradt, és megnézte a „déli” csillagképeket.

Bár a 30. szélességnél délebbre sosem jutott, nagyon érdeklődött a déli égbolt csillagai iránt. Mikor Péter fiát 1944-ben Panamába vezényelték, az első apai levélben olvashatjuk: „*Látsz -e valamit a déli éggömb csillagaiból? Esetleg a 'Déli Kereszt'-et?*”

A „végtelen felőli gondolkodás”, a megborzongás és a főhajtás a legtöbb Bartók-műben tetten érhető. Egyik első népdalfeldolgozása a *Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok* dallamára készült, amit sorra követett a Suite Op. 14. arabos éjszakai sirató-zárótétele, a Kékszakállú befejezése: lassú léptek a hatalmas lépcsőn, ami a hideg semmibe és örök éjszakába vezet; a Táncszvit arabos lassúja; az Ady-dal „...ősi éjben / Óh, be nehéz / Fölnézni a csillagokra” csillag-akkordjai.

És a valódi csillag-zenék: Az éjszaka zenéje 1926-ból, a zongoraversenyek lassú tételei. A Zene húros hangszerekre, ütőkre és cselesztára első tétele önmagában egy teremtés: a Káoszból az aranymetszésen fölcsavarodó Rend, majd a Teremtés könyörtelen szétbomlása. Idézett levelére gondolhatunk; vagy Bernstein szavaira: „Nem ismerek ennél vallásosabb zenét.” Kozmológiai lecke.

Az éjszaka zenéjét Sziladon írta. Ifj. Bartók Béla visszaemlékezése szerint apja több éjszakát töltött a szabadban, és figyelte az éjszaka zörejeit. A jobbról-balról beszűrődő sirató- vagy lakodalmas-töredékeket minduntalan megszakítják a neszek, zörejek, a békési békák brekegése. A lakodalmas és a sirató végül együtt szólalnak meg; majd minden megszűnik, csak az éjszaka csillagok magánya marad...

Egy apró személyességet hadd legyen szabad fölemlítenem. Ezt a darabot több koncerten játszottam. Első teliholdas piszkás-tetői észlelőhetünkön önkéntelenül is ráismertem a hangeffektusokra: a bokrokban motozó állatok, az avar zörgése, távoli disznóvissítás; még a szélnek is más a hangja teleholdkor. A zeneszerző ezt kiválóan megfigyelte.

A Bartók Béla csillagászati tanulmányait, megfigyeléseit és az életműben tetten ért csillagászati hatásokat röviden bemutató cikk milyen gondolatokkal fejeződhetne be? Kívánom minden Olvasónak, hogy ha legközelebb Bartók zenéjével találkozik, ne a tüskés (dehogy is volt az!) „agresszív zenész” ledorongoló lármáját hallja Bartók műveiben, hanem ismerje föl „csillagásztársunkban” és embertársunkban a rokonlelket; azt, aki 86 cm széles szőnyeget rendel; megfogalmazza a választáviratokat; és órákon át hallgatja a teleholdas békanászt, hogy minél pontosabban le tudja kottázni. Hogy — Kodály szavaival — „oda jusson zenéje, ahova szánva van: az emberek szívébe”.

SZABÓ GYULA